

УДК 323.39

В. Ю. Маркітантов

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕКРУТУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ

У статті аналізуються основні чинники формування політичної еліти, розкриваються системи її формування та рекрутування. Розглянуто основні шляхи формування політичної еліти на сучасному етапі.

Ключові слова: еліта, політична еліта, рекрутування еліти.

Сьогодні у дослідників немає сумніву щодо важливості ролі еліт у розвитку людства. Беззаперечним є й факт надзвичайної важливості впливу еліт у трансформаційному суспільстві, яким сьогодні є українське. Трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасних умовах, значною мірою залежать від того, який стан існує в політичній еліті. Адже саме на неї покладається вироблення державної стратегії розвитку та прийняття доленосних рішень у такий складний період.

Таким чином, вивчення процесу формування та рекрутування політичних еліт є надзвичайно важливим, і отже, тема дослідження є актуальною.

Метою статті є вивчення основних чинників та шляхів формування політичної еліти на сучасному етапі.

Виникнення елітистських теорій в українській політичній думці пов'язують з іменами В. Липинського та Д. Донцова.

Починаючи з 90-х років ХХ століття проблемою еліт у вітчизняній науці займалися В. Андрущенко, В. Бебик, Д. Видрін, С. Вовканич, В. Журавський, Л. Козловська, А. Колодій, І. Курас, Б. Кухта, О. Лазаренко, Н. Латигіна, М. Михальченко, С. Наумкіна, А. Пахарев, М. Пірен, В. Полохало, В. Потульницький, В. Танчер, В. Фесенко, В. Чорноволенко, С. Чукут, М. Шульга та ін.

Беззаперечним є факт залежності рівня якості політичної еліти від принципів її формування та рекрутування.

Процес формування політичних еліт є досить тривалим і вимірюється десятками років, навіть якщо для цього в державі існують сприятливі умови. Як приклад можна навести Сполучені Штати Америки, де процес формування еліти триває близько ста

років. Торкаючись цього питання, А. Пахарев виділяє існування таких умов успішного формування політичних еліт: “стабільну політичну обстановку, а також сформовані політичні традиції, соціальне середовище, матеріальні та інформаційні засоби, освіту, виховання, спеціальну підготовку і час” [10, с. 8].

На сучасному етапі до каналів формування та рекрутування політичної еліти, тобто шляхів просування до вершини політичної ієрархії, відносять державний апарат, органи місцевого управління, політичні партії, армію, релігійні організації та систему освіти.

У США формування політичної еліти відбувається переважно з представників ділових кіл, державних службовців, авторитетних учених, юристів та політологів; у Франції – з керівників політичних партій та державних службовців; для колишнього Радянського Союзу характерним було формування політичної еліти з партійних функціонерів, комсомольської верхівки, господарських керівників, військового генералітету, діячів культури, науки, котрі досягли авторитету та продемонстрували свою лояльність до системи [1, с. 64]. У деяких країнах Латинської Америки та в Ізраїлі вагомим джерелом поповнення еліти є армія.

Відбору до еліти сприяє також і соціальна приналежність. Так, у розвинутих країнах члени еліт зазвичай походять із сімей, що пов’язані з політикою, – 60% мають або ж мали родичів в уряді. Доступ до еліти вихідців з робітничого класу відбувається головним чином через партії “лівих” сил [6, с. 339].

Роль політичних партій у формуванні вищих ешелонів влади є значною у парламентських режимах більшості західних країн та країн третього світу. У розвинутих країнах та тих, що розвиваються, значну роль важливого каналу формування та рекрутування еліт відіграє також бюрократія. Так, для західного суспільства потрапляння до політичної еліти характерне через позиціонування себе із політичною партією, профспілкою або якоюсь іншою спілкою. Таким чином відбувається кар’єрний ріст представника західноєвропейської політичної еліти. Як зазначає А. Франке, входження до цієї групи з іншого елітного об’єднання є нетиповим [12, с. 50-51]. На значній ролі партійної еліти як основи у формуванні політичної еліти для більшості західноєвропейських країн наголошує і М. Обушний [8, с. 144].

Говорячи про роль партій у формуванні політичної еліти, не можна її виключати і у постсоціалістичних країнах Європи, в тому числі і в Україні. Так, уже згадуваний нами М. Обушний наголошує на формуванні політичної еліти у цих країнах з представників політичних партій [8, с. 145], а О. Мясніков акцентує увагу на визначальній ролі політичних партій та рухів у рекрутуванні та висуванні нових політичних лідерів, у їх підтримці та контролі за професійною діяльністю [5, с. 58]. Так, на початково-

му етапі незалежного шляху нашої країни більшість політиків, на нашу думку, для того, щоб потрапити до виборних органів різного рівня, використовували свою позапартійність. Партійна приналежність у пересічного мешканця асоціювалася з тією однією партією, що беззаперечно домінувала в часи Радянського Союзу, її непопулярністю і навіть забороною в перші роки. Але в подальшому з використанням змішаної виборчої системи, а в останні роки і пропорційної, можемо спостерігати дещо іншу картину.

Практично в усіх куточках світу значний вплив на просування до політичної ієрархії має система освіти і, в першу чергу, якість освіти, оскільки заняття політикою вимагає знання широкого кола проблем. За результатами досліджень, 80% членів парламенту та 96% державних посадових осіб мають університетську освіту, в той час як частка людей із університетським дипломом серед населення розвинутих країн (США, Велика Британія, Франція, Німеччина та ін. — В.М.) становить лише 8% [6, с. 340]. До того ж у Великій Британії та Франції, де освіта відіграє вирішальну роль у доступі до політичної еліти, потрапляння до неї обумовлене отриманням дипломів лише деяких університетів. Початкову ланку у відборі становлять елітні, найпрестижніші школи цих країн. Наступною сходинкою є відповідні вищі навчальні заклади.

Проблемами формування еліти цікавилися ще мислителі стародавніх часів. На думку Конфуція, лише завдяки власним зусиллям і характеру люди могли вивчитись, пройти три етапи екзаменаційного відбору та потрапити до привілейованого стану [9, с. 91-92]. Ні багатство, ні знатність не відкривали людині шлях до цього.

Давньогрецький філософ Платон, поряд із стратифікацією суспільства, розробив також систему поліпшення людської природи. Ця система полягала у паруванні кращих чоловіків і жінок, діти яких брались на виховання державою, після чого поповнювали прошарок філософів. З числа останніх і рекрутувались правителі.

Основні способи формування еліти були сформульовані ще Г. Москою у вигляді демократичної і аристократичної тенденцій. Основним критерієм відбору до правлячої меншості, на його думку, були бажані якості та здібності. Він не вважав підпорядковане становище класу за перешкоду для потрапляння до еліти кращих представників мас [16, с. 111].

Інший італійський соціолог В. Парето наголошував на необхідності поповнення еліти здібними представниками нижчої верстви населення [14, с. 8].

Розглядаючи питання формування еліти, Д. Донцов зауважував, що джерелом цього має бути суворий відбір “кращих людей” з усіх верств суспільства. Протилежної думки дотримувався Р. Міхельс, який вважав, що джерелом є управлінський апарат

організації, з якої і рекрутується еліта влади. Обґрунтовується ця позиція тим, що еліта ніколи не поступається владою, а тільки, в разі необхідності, – іншим елітам [16, с. 112].

На думку українського мислителя В. Липинського, справжня політична еліта повинна утворюватись на основі продукуючих класів: “в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючим поміщцтві, в технічно творчій міщанстві” [11, с. 4].

Але, не зважаючи на це, автор виступає за такий механізм її формування, за яким приналежність до еліти має визначати голова держави – монарх. Таким чином, виступаючи за відкритість політичної еліти, В. Липинський все-таки був прихильником ідеї її замкненості.

Сучасна політична наука дещо по-іншому трактує спосіб формування еліти. Так, американський політолог Б. Рокмен виділяє дві тенденції відбору еліт у сучасних демократичних системах – гільдійну та антрепренерську [2, с. 86]. Для першої характерні закритість, велика роль освіти, великий ступінь інституціоналізації процесу відбору, повільний шлях наверх, тенденція для відтворення найважливіших рис уже існуючої еліти. Ця модель характерна для рекрутування бюрократичної еліти, і переважає вона в країнах з авторитарним та тоталітарним режими. Сильною стороною гільдійної системи рекрутування є наступництво складу та збереження згоди всередині еліти, відкидання потенційних опозиціонерів та внутрішня стабільність. Її мінуси – бюрократизм, конформізм, ускладненість просування “вгору” талановитих і здібних людей, застійність та нездатність реагувати на зміни ситуації та кризи.

Для антрепренерської тенденції характерні відкритість, формальні вимоги та невелика кількість інституціональних фільтрів, широке коло селекторату, висока конкурентність відбору (модель характерна для рекрутування політичної еліти в демократичних країнах).

Плюси антрепренерської системи полягають у тому, що цінність здобувають обдаровані люди, вона є відкритою для нових лідерів та нововведень, і в цілому еліти підконтрольні суспільству. До недоліків можна віднести високий ступінь ризику та загрозу дестабілізації, небезпеку протиборства і розколу в еліті, вірогідність вибору на керівну посаду не відповідального перед суспільством професіонала, а демагога і популіста.

Але не варто забувати і про те, що навіть в умовах демократії поряд із елементами антрепренерської присутні елементи гільдійної системи відбору.

У науковій літературі використовується низка понять, якими оперують при аналізі особливостей формування та функціонування політичних еліт. О. Гаман-Голутвіна, для прикладу, наводить такі способи впливу: прямий, за яким особа бере без-

посередню участь у прийнятті кінцевого рішення; непрямий (побічний), при якому на особу, яка приймає кінцеве рішення, здійснюється номінальний вплив [3, с. 98].

У. Хоффман-Ланге наголошує на виникненні еліти переважно з вузького прошарку суспільства, маючи на увазі тих, у кого високий рівень освіти та досвід роботи в складних організаціях. Після ж зміни режиму відбувається рекрутування членів нової еліти з запасу, до якого входять представники, які досягли помітних позицій при старому режимі [13, с. 51].

За словами О. Яременка та ін., формування еліти є “природним відбором суспільством найбільш цінних та необхідних для його розвитку представників” [17, с. 123].

На думку Л. Шкляра, формування як еліти, так і контреліти відбувається з протоеліти [4, с. 221-222]. Цей погляд не позбавлений сенсу, адже протоелітні групи, які складаються з тих самих лідерів громадських організацій, урядовців, парламентських груп і фракцій, керівників банків та ін., хоч і не завжди, але досягають стадії перетворення в еліту.

Питання про рекрутування еліти є одним із найважливіших в елітології. Політична еліта, на противагу професійній еліті, є відкритою системою. Поповнюється вона за рахунок осіб різного статусу (професійного, майнового, освітнього) [3, с. 100]. Але такою (відкритою) вона, на нашу думку, є не завжди. Так, відкрита система притаманна демократичному суспільству, де політична еліта формується переважно шляхом обрання і менше — призначається. Закриті ж системи існують відповідно у недемократичних суспільствах — авторитарному та тоталітарному, при яких політична еліта в основному призначається.

Політичне рекрутування, на думку Г. Ашина, — це залучення людей до активного політичного життя. Воно відбувається залежно від політичної системи. Стабільні політичні системи характеризуються рекрутуванням відповідно до розроблених процедур, що полягає в періодичному оновленні складу еліти при залишенні в значній мірі незмінної політичної структури. Нестабільні політичні системи характеризуються трансформацією або зміною еліт, що призводить до виникнення численних вакансій, які, в свою чергу, заповнюються з порушенням звичайних норм [2, с. 85]. Процедура рекрутування, згідно з Л. Шипіловим, є надзвичайно важливою для політичної системи, адже від неї залежить або рівність можливостей у доступі до влади, або обмеження чи навіть цілковите позбавлення таких можливостей [15, с. 40].

Розрізняють два головних типи рекрутування еліт — закритий і відкритий. Перший тип характеризується вузькістю соціальної бази еліти, за яким всі елітні позиції зайняті ставлениками панівного класу (цей тип характерний для авторитарних і тоталітарних

політичних режимів). За такого типу рекрутування до еліти потрапляють не найкращі та найдостойніші особистості, а люди, що довели свою відданість чи то соціальній групі чи то конкретному лідеру. Перешкода, яка створюється здібним особам з нижчих шарів у прагненні зайняти елітні позиції, на думку Г. Ашина, призводить до застою політичної системи, втрати здібностей до ефективного управління і тим самим провокує створення контреліти, що за своїм інтелектуальним розвитком переважає правлячу [2, с. 86]. Відкритий же тип полягає у відборі, при якому вирішальними є особисті якості людини та її досягнення.

О. Новакова говорить про три групи механізмів заповнення вакансій в політичній еліті: наслідування, обрання та захоплення влади. Відповідно до першої групи, особисті якості індивіда не мають значення і поступаються родовим перевагам у потраплянні до ієрархічної структури. Інша ж група механізмів, до яких відносять голосування, призначення та змагання, навпаки, ґрунтується на відборі за індивідуальними якостями людини. Третю групу дослідниця визначає як нелегітимний механізм відтворення ієрархії [7, с. 365-366].

Таким чином, розмаїття поглядів на шляхи формування та рекрутування як національної, так і регіональної еліт дає можливість виокремити найсуттєвіші з них – призначення, обрання та захоплення влади.

Список використаних джерел:

1. Ашин Г. Правящая элита и общество // Свободная мысль. – 1993. – № 7. – С. 58-69.
2. Ашин Г. К. Формы рекрутирования политических элит // ОНС. – 1998. – № 3. – С. 85-96.
3. Гаман-Голутвина О. В. Определение основных понятий элитологии // Полис. – 2000. – №3. – С. 97-103.
4. Еліта та соціальна зміна: матеріали “круглого стола” // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 5-6. – С. 201-251.
5. Мясников О. В. Смена правящих элит: “консолидация” или “вечная схватка”? // Полис. – 1993. – №1. – С. 52-60.
6. Мухаев Р. Т. Теория политики. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – С. 339.
7. Новакова О. В. Відкритість політичної еліти як проблема модернізації суспільства // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – Т. 2. – К., 2006. – С. 361-369.
8. Обушний М. І. Політичні партії у формуванні національних еліт // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – Т. 2. – С. 143-146.
9. Паутов А. А., Вернигорова Т. П. Элита и элитогенез. – М., 2000. – 126 с.
10. Пахарев А. Політична еліта. Формальна? Справжня? // Віче. – 1997. – № 11. – С. 3-14.
11. Приходько С. М. Політичні аспекти теорії еліти в українській суспільно-політичній думці ХХ ст. – К.: Стило, 1999. – 47 с.

12. Роль еліт у трансформаційному суспільстві: Матеріали “круглого столу”. — К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2003 — 96 с.
13. Чорноволенко В., Іващенко О, Симончук О. Проблеми статусної легітимації політичних і господарських еліт сучасного українського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1999. — № 4. — С. 5-28.
14. Хоффман-Ланге У. Элиты и демократизация: германский опыт // Социс. — 1996. — № 4. — С. 50-57.
15. Шипілов Л. Юридичне освоєння еліти. Еліта як інструмент та об'єкт соціального міфотворення // Молода нація. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 39-43.
16. Шкурат І. Роль виборів у формуванні національної і регіональних еліт // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Укр. академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. — Одеса: Аспропринт, 1999. — Випуск II. — С. 111-118.
17. Яременко О., Медведєв Ю., Шалієв А., Щіченко О. Державно-політична еліта Кіровоградщини // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Укр. академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. — Одеса: Аспропринт, 1999. — Випуск II. — С. 119-123.

In the article the main factors of political elite formation are analyzed, the systems of forming and recruiting are discovered. The main directions of political elite forming at the modern stage are discovered.

Key words: elite, political elite, elite recruiting

Отримано 23.02.2010

УДК 323.15

М. О. Туник

“НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА”: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Основна мета статті полягає в роз'ясненні поняття національної меншини як суспільного явища. Здійснюється аналіз категорій “національна меншина”, “національна група”, “етнічна меншин”. Автор зауважує, що у вітчизняній і світовій політичній літературі не існує універсальної, сталої концепції національних меншин.

Ключові слова: національні меншини, національні групи, етнічні групи, етнічні меншини.

Питання національних меншин для будь-якого суспільства завжди залишається актуальним і потребує постійного вивчення та аналізу. Однак відомо, що проблематика національних меншин належить до особливо складних та дискусійних питань. Найчастіше в цій сфері суперечності стосуються таких понять, як визначення, типології, критерії визначення чисельності, стану національної свідомості або ж суті відносин між державою проживання і національними меншинами. Усе це вказує на неоднорідність проблеми національних меншин.